

P R A E F A T I O .

Hujus quoque operae suscipiendae EICHSTADIUS, VIR CELEBERRIMUS, cui pleraque mea debeo, mihi auctor erat, isque tria me hortabatur: *primum, ut brevi εἰσαγωγήν artem et rationem Comici aperirem, deinde ut fabularum eum exhiberem textum, qui ad veritatem quam proxime accederet. Annotazione vir opus esse nisi brevissima.* Quare Ukerti, Beckii, aliorum amicorum, imprimis vero Hessii, bibliothecae praefecti humanissimi, ope adjutus, nec meae ipsius pecuniae parcens, instrumenta collegi, quae ad consilium exsequendum conferre poterant, et ex his libris haec fere Terentii scriptis accidisse didici.

Antiquissimum testem, qui res ad Terentium pertinentes confirmare possit, praeter Varronem, Ciceronem, alios, qui passim Terentii aliquos versus laudaverunt, Aelium Donatum, rhetorem quondam Romanum, B. Hieronymi praeceptorem, habemus. Is anno trecesimo tricesimo post Chr. N. vixit, et caeteras fabulas poetae nostri, praeter Heauton Timorumenon, commentario suo exposuit. Est ejus expositio vel ad verba, vel ad artificium scenicum, vel ad res intelligendas idonea, quae ex priscis et nunc deperditis libris lucem suam petunt. In verborum quidem expositione eum vel aequiparavit vel superavit Ruhnkenius; in explicando artificio scenico insignis est, ut opiniones ejus a novissimis artis scriptoribus, a Diderot Gallico et a Lessingio nostro, illo qui-

dem, ut videtur, saepe nesciente, plerumque susceptae sint, nec incredibile sit, quod Lessingius putavit (de theatro Hamburgico II p. 157), etiam Donati aetate Terentii fabulas Romae spectatas esse, et histrionum ab exemplo haec monita sua Donatum petiisse. Menandri locos quot fabulis suis Terentium expressisse novimus, eos unice fere Donati opera traditos accepimus. Quo magis est quod doleam, in ejus commentario *vel eadem saepius inculcari, vel uno eodemque loco diversa tradi*, unde Ianus Parrhasius etiam sua aetate († 1533) in ejus librum plura irrepsisse conjicit, quae nullo modo Donati esse potuerint, sed quae, semel recepta, jam sine magno veritatis periculo a nobis non expelli possint*).

Proximus aetate, quem de Terentii dubiis locis testem adhibere possimus, liber manu scriptus est. Bembinus codex a Bembo Cardinale dicitur, qui anno MDXXXV eum possedit. Hinc Fulvii Ursini factus est, qui moriens eum bibliothecae Vaticanae legavit (Fabricii biblioth. Lat. I p. 50 sq.). Scripti specimen in Cocquelinii editione Terentii I p. IV expressum est. Est codex ductibus litterarum codicis Medicei Virgiliani, de quo Nicol. Heinsius disseruit, simillimus. Codex Virgilii autem propter Turcium Rufium Asterium, anno p. Chr. N. quadringentesimo quadregesimo nono Romae consulem, cujus nomen inscriptum est, saeculi p. Chr. N. quinti est. Quare vel ejusdem vel proximi sive superioris sive inferioris saeculi codex quoque Bembinus esse debet; vetustiorē se vidisse nullum codicem Angelus Politianus scripto

*) Cf. Lessing, *Collectaneen zur Literatur in eius scriptis nuperrime editis T. XIV p. 167 sq. s. v. Donatus*. — Ludov. Schopen, *de Terentio et Donato eius interprete, dissertatio critica*. Bonnae 1821.

Ael. Donatus, commentarius in Terentii comoedias; nec loco neque aetate adscripta (1470 vel 72). sq. min.

— — Romae, Cr. Sweynheym et Arn. Pannartz, 10 Dec. 1472 sq.

— — (Ven.), Vindelinius Spirensis (circiter a. 1472), sq. Saepius ipsis Terentii comoediis additus est, v. infr.

fassus est. Singuli senarii singulis versibus in eo distincti leguntur, species verborum ad antiquissimum linguae Latinae sonum formatae scribuntur*), et, quod inprimis memoratu dignum sit, in Adolph. IV, 1, 12 *in mentem est*, non *in mente* liber exhibet, quod et ipse A. Gellius I, 7 apud Plautum fuisse testis est. Quare Faërnus plurimi codicem fecit, et ipsi, in reliquis fabulis non nisi gravissimis de causis a codice discedentes, aegre tulimus, quod in Andria ejus testimonio nobis carendum fuerit, quippe cujus fabulae tantum fragmenta aliqua et ea parum utilia in codice supersint.

Versibus senariis non distinctis, sed continua scriptione, quasi pedestri oratione, Terentius in altero codice Vaticano, quem ad nonum saeculum Montefalconius refert, perscriptus est. Hrodogarius, Caroli Magni aequalis, eum scripsit, et, quod Fabricius quidem Bibl. Lat. T. I p. 52 dicit, Calliopius Scholasticus eundem recensuit. Hac de re silet Cocquelinus, quamquam de eo libro fuse dicens, quare id ei libro inscriptum esse dubito. Quod majus est, formae histriionum in eo ad singulas scenas expressae sunt, quas valde credibile sit ipsas species oculis nostris subjicere, quibus histriones olim induti Terentii fabulas agebant; ita artificio suo pictae imagines cum ipsius poëtae et fabulae, cui appictae sunt, artificio et voluntate congruunt. Quare ad Terentium et ejus fabulas accuratius cognoscendas non parum conferunt, et Cocquelinus cum editione Urbini 1736 bene meruit, quum aeri incisae imagines repeteret.

Reliqui codices, Victorianus, Barberini, Britannici, Gallici, Germani, senariis versibus vel distinctis scripti sunt, et aetate sua ad saeculum decimum quintum usque perveniunt, quo exeunte quum ars typographica tandem inventa esset, nova rerum series et *major saeculorum ordo nascitur*.

*) cf. Petri Bambi Cardinalis opuscula. Argentorati 1611. p. 817 — 833.

Interea nono saeculo p. Chr. N. Calliopius exstiterat, qui fabulas Terentii recenseret. Ad eum pertinet, quod de altero codice Vaticano diximus, et quod in aliquibus editionibus, v. c. Schmiederi, aliorum, post singulas comoedias scriptum est: *Calliopius recensui*. Qui vir autem fuerit, tam parum nobis traditum est, ut essent, eo nomine qui Alcuinum, Caroli M. doctum aequalem, significari putarent, a Musa Calliope cognomine petito; plures non fictum, sed verum Calliopii nomen fuisse statuunt, nam alios quoque constare id nomen habuisse.

Decimo saeculo, Othone III imperatore Romano, Eugraphius vixit. Ad singulas quasque Terentii comoedias commentarium addidit. Non contemnenda ejus opera, praesertim quae tempora illius aetatis fuerunt, imo etiam nunc utilis est; ipsi aliquoties ea usi sumus; sed eius testimonio ad fidem faciendam antiquitatis deficit, et propter temporis rationem, quo vixit, non multo plura nos docere potest, quam quae aliunde quoque eruere possimus.

Heauton Timorumenos quoque, in quem Donati commentarium nullum habemus, ne ab interpretis opera destitueretur, Calpurnius cavet. Calpurnii Brixienensis commentarius in editione Erasmi exstat Basileae 1532. Donatum ipsa descriptione operis sui Calpurnius imitatus est, sed, a Romana antiquitate tam longe absens (vivebat anno MCCCCLX p. Chr. N.), iudicis quidem, non testis operam nobis praebere potest.

Anno millesimo quadringentesimo septuagesimo certe, nisi prius, Schoefferi nova ars etiam nostrum poëtam luce donavit. Mediolani Terentius prodiit Antonii Zaroti opera, Ioh. Legnani sumtu, et per minora temporis intervalla exinde ab aliis quoque saepius expressus est.

Antiquissima editio, qua ipsi usi sumus, *impraessa est Venetiis. per Nicolaum girardengum: recognitaque per Magistrum Franciscum dianam sub Anno Dni.*

MCCCCLXXVIII. Senarii versibus quidem distincti sunt, sed multo aliter, quam qui hodie leguntur, ut senariorum simulacra magis, quam veri senarii esse videantur.

Saeculo decimo sexto primum viri docti studio suo poetam pristino nitore aliquantum restituerunt. In Terentio quidem *cum lucubratiunculis Petri Marsi et adnotationibus marginariis Pauli Malleoli Argentipoli anno MDXIII edito* in fronte cujusque scenae de versibus scenae, quales sint, ratio reddita est. Postea majora studia imprimis Erasmi commota sunt. Ejus opera Terentii comoedias habemus *una cum scholiis ex Donati, Asperi et Cornuti commentariis decerptis*, multo quam antehac unquam prodierunt emendatiores, nisi quod in *ἔαυτὸν τιμωροῦμενον* scripsit vir apprime doctus Io. Calphurnius Brixienensis, licet recentior. Indicata sunt diligentius carminum genera, et in his incidentes difficultates, correcta quaedam et consulum nomina, idque studio et opera Des. Erasmi Roterodami, non sine praesidio veterum exemplariorum. Ad haec accessit index accuratus vocum a commentatoribus declaratarum. *Basiliae in officina Frobeniana anno MDXXXII.* Haec ipsa libri inscriptio de se praedicat. Hunc ordine Muretus excipit, qui Terentium, argumentis et scholiis instructum, apud Paulum Manutium anno MDLV Venetiis edidit. Bentlejus quidem ad Heautont. I, 1, 20 Muretum in Terentio emendando parum felicem dicit, nec dubium est, quin ei Muretus vehementer displiceat, cui Bentlejus placet, ita Bentlejus se comparavit audendo, Muretus experiendo ut quaeque efficiat. Ipsi sibi tantum effecisse videtur Muretus, quantum si alius post eum quispiam effecerit, sit, cur sibi serio, qui huius poetae studiosi sint, gratulentur; certe Muretum quocumque noverunt, ii facile existimabunt, quae ejus fuerit Latinae linguae scientia, non potuisse eum non multa utilia et ad interpretandum et ad emendandum Terentium afferre.

Proximo anno MDLVI Petrus Autesignanus Rapi-

stagnensis Terentium triplice editione Lugduni emisit. In prima editione et ipse accentibus additis lectioni moderabatur; ii accentus vero non rhythmici erant, sed tantum ad singula verba pronuncianda pertinebant, multum illi ab ictibus Bentlejanis proposito et potestate diversi, et verbis non nisi iis adscripti, quae duas syllabas amplius habent. (Conf. Bayle diction. s. v. *Antesignanus*).

Antesignanus tironum usibus editionem suam imprimis destinaverat, et magis interpretatus Terentium erat, quam eum emendaverat. Post eum Gabriel Faërnus existit, qui non minimam vitae suae partem emendationi Terentii impendisse videtur; tam eximie de Terentio egit. Librum manu scriptum a Petro Victorio, amico, mutuatus erat, qui liber Bemmino suppar aetate fuisse dicitur, et hoc et ipso Bemmino et aliis antiquitatis monumentis instructus, metra potissimum Terentii corrigere studuit. Praeclare eo munere functus est, praeclarius etiam functurus, nisi immatura morte ereptus esset, et librum suum alienae, sed amicae tamen P. Victorii operae curandum relinquere debuisset. Anno MDLXV liber primum Florentiae prodiit, post saepius repetitus est Florentiae anno MDLXXXVII, Heidelbergae anno MDCVII, anno demum MDCCXXIV cum Harii, et biennio post eum ipsius Bentleji annotatione. Additus est editionibus Victorii et Harii *de versibus comicis liber Faëрни imperfectus*, quem simul cum Rudente Plantina Volfgangus Reizius quoque Lipsiae anno MDCCLXXXIX edidit.

Plures editiones, sed minorum gentium, lucem viderant, antequam Fridericus Lindenbrogius anno MDCII Parisiis 4, postea Francofurti 1623 primus post Faërnium insignius aliquid praestitit. Diligenter quidem excussit quidquid de Terentio ubique scriptum reperire poterat, et primus Eugraphii, *post pauca illa, quae hujus scholiastae Faërnus olim in Italia divulgaverat, longe plura ex antiquissimo libro Ant. Loiselli I. C. edidit, et, quae huic deerant, ex nobiliss. Franco. Olivarii codice*

supplevit. In emendando Terentio antiquissimo codice bibliothecae Regiae Parisiensis usus est, et aliquas suas ipsius observationes et in Terentium et in Donatum adiecit. Sed quum τὴν ἀκριβίαν ἐκθεατορῆεν nollet, Terentio caute interpretando magis, quam audacter corrigendo suffecit.

Daniel Heinsius, Nicolai pater, et ipse poëta non inelegans, poëtam nostrum (Lugd. B. 1615, Amstelodami 1618. 12) tam felice eventu recensuit, ut ex ejus recensione Terentius saepissime prodierit, etiam post Bentlejum in Italia Urbini 1736, Cocquelinii opera 1767 repetitus fuerit. Laudabant Heinsium, „quippe qui matura ac diligenti navata opera, qua lectissimorum manu scriptorum codicum exemplo et auctoritate, qua criticorum virorum judicio et castigationibus poëtam nitore suo restituerit: et eo nomine a republica literaria singularem gratiam iniverit.“ Revera ipsius Heinsii, qui fuit, elegantiae sensus ejus recensione Terentii quodammodo impressus esse videtur. Heinsius poëtico sensu limatus, idemque neque a libris nec a scientia destitutus, divinatione quadam multo veriora saepe assequutus est, quam syllabas dimefientes Grammatici. Commendatur ejus recensio populari quadam ratione, qua ejus textus institutus est.

Io. Philippus Pareus quoque in Terentio edendo elaboravit (Neapoli Nemetum 1619. 4), sed multo minori, quam quod Plauto adhibuit, studio.

Anno MDCLVII *Io. Henricus Boecler* Terentium eum suis et *Guyeti* animadversionibus edidit. Boecler singularum fabularum primum argumenta narrat, et artificium uniuscujusque fabulae ad praecepta scriptorum artium exigit. Tum annotata ejus multa sunt, quae ad rem metricam, ad interpretationem verborum et rei scenicae et ad ἠθῶν spectant. *Guyeti* animadversiones et easdem res, imprimis vero, quid verum, quid falsum sit in Terentii libris, tractant, et hac provincia tam audaci animo functus est, ut Wasius eum in Senario prae-

capilem et ferocem Gallum dixerit, etiam *Bentlejus*, quamvis in corrigendo *Terentio* parum cautus, virum eum *sagacissimum, sed audacia saepe praecipitem* fuisse statuerit (ad *Heaut. prol. 3*).

Elegantes sunt et venustatis sensum in quoque lectore excitant editiones *Terentii Annae Daceriae*. Prima prodit *Parisiis 1688. 12* tribus voluminibus. *Saeptius* repetita est. Ipsi quidem ea editione usi sumus, quae *1747 à Amsterdam et à Leipzig, chez Arkstée et Merkus* venibat. Gallice *Daceria* fabulas interpretata est, et notas addidit subtiliter observatas, quae ad res magis, quam ad verba explicanda pertinent.

Editionibus vero, quae proximis annis minus nobiles edebantur, carui.

Anno *MDCCLXXIV* editione sua *Franciscus Harius* *Bentleji* insigniori studio praevit. Repetitum est quidquid ad *Terentium* vel emendandum vel interpretandum *Faërnus* attulerat. *Petri Victorii* epistola, quaecum *Terentius Faërnianus* *Carolo Borromeo* olim missus fuerat, adest. Adest, quod de eadem re *Silvius Antonianus* ad eundem *Carolus Borromeus* scripserat. In dedicatione et in praefatione de rebus *Comicis* et de *Terentio Harius* eleganter scripsit. De metris *Comicis* peculiari libello, quem addidit, accurate egit. Ipsi *Terentii* versibus notae adscriptae sunt, quae lectionem regant et metrum legentes doceant. Loci si qui corrigendi videbantur, in annotationibus ejus rei ratio reddita est. Denique diligentiam quidem quin *Harius* adhibuerit, non dubitari potest. Laudem invenisset ejus editio, nisi biennio post *Bentlejus* *Terentium* edidisset, oculos hominum audacia pariter atque acumine praestringens.

Bentlejus quoque suam editionem *Faërnianae* tamquam fundamento imposuit. Servavit vetustam scribendi rationem, quam *Faërnus* introduxerat, textum quoque *Faërnianum* plerumque sequutus est, sed praeterea libros, qui in *Britannia* manu scripti sunt, comparavit, et horum auxilio *Terentium* emendavit, imprimis vero ac-

centibus rhythmicis, quos invenit, Terentio et legendo et emendando consuluit.

Accentus rhythmicos, si per me stetisset, huic editioni non adscripsissem. Parum mihi ab initio videbatur, auribus legentium ita imperare, ut vocem suam ubi acuerent, ubi demitterent, lectores juberem; ut ita legentium vel voluntatem vel prudentiam regere vellem, non posse non inique a me fieri existimabam. Wielandius (ad *Artem Poët. Hor. p. 271. VI*) se dubitare dicit, „an aliquis vir doctus sit, ad cujus aures versus Plautini et Terentiani tamquam versus accidunt; se quidem non infitiari, aures se habere parum idoneas ad versus iambicos ab oratione pedestri distinguendos, in quibus poëta, quotiescumque velit (in singulis versibus certe ter quaterve) spondeum, dactylum, anapaestum, tribrachyn pro iambo adhibere possit, et in quibus singuli versus modo octo vel duodecim, modo duodeviginti, viginti, viginti duarum, amplius, syllabarum sint, praeter eas syllabas, quae contrahantur. Haec quum de se summus poëta fassus esset, etiam plures futuros esse suspicabar, quibus accentus rhythmicus non solum nullam utilitatem ad legendum, sed etiam molestiam afferrent. Redemptor autem et redemptoris amici quum aliter sentirent, amplius iis resistere nolui, et munere quo accuratius fungerer, sedulo conquisi, quid ubique de versibus Terentianis scriptus fuerit. Sunt autem veteres Grammatici, qui hanc rem primi tractabant.

Terentianus Maurus, qui qua aetate vixerit non satis constat, de literis, syllabis, pedibus et metris versus conscripsit. Est ejus liber in: *Heliae Putschii Grammaticae Latinae auctoribus antiquis p. 2383 — 1450.*

Versus Rufini, Grammatici Antiochensis, de metris *Terentii et Plauti et aliorum* sunt in *Heliae Putschii p. 2706 — 2724.*

Priscianus Caesariensis scripsit de metris *Terentii aliorumque Comicorum.* In *Heliae Putschii* est p. 1319 — 1330. In: *Prisciani Caesariensis Grammatici opera*

ad vetustissimorum codicum, nunc primum collatorum, fidem recensuit, emaculavit, lectionum varietatem notavit et indices locupletissimos adiecit Augustus Krehl, Lipsiae MDCCCXIX—XX, est in volumine secundo p. 403—417.

Hos Angelus Politianus e recentioribus ordine excepit, „qui primus Terentii fabulas emendare aggressus est et in suos numeros aptissime referre, collatis ac perfectis vetustis exemplaribus.“ Haec ipsa verba *Benedicti, Philologi Florentini*, sunt, qui, ad *P. Terentium*, in sua metra restitutum *Argentipoli 1514*, praefatus, similem et se ipsum operam Terentio praestitisse praedicat.

Erasmus in editione sua a. MDXXXII „quatrduanam opellam sumpsit, ut adolescentulis aliquam metricae difficultatis partem adimeret, non quidem in omnes fabulas, sed in unam perpetuo, et in caeteris carptim: quo cen filo adjuti sese facilius e caeteris explicarent labyrinthis.“ Ejus adversarius *Iul. Caes. Scaliger* exstitit, qui anno MDXXXIX *librum de comicis dimensionibus, Lugduni, Sb. Gryphius. 8. 56 pagg.* (Ebert bibliogr. Lex.) edidit. Idem argumentum tractatum est in: *Iul. Caes. Scaligeri Poëtices l. VII^{mo}*, qui et *Epinomis*, in quo „de negligentia aut inscitia professorum; de temporibus in pronuntiando; de pedibus scenae convenientibus; versusum quorundam dimensione ac restitutione“ agitur. Annis MDXLV—MDXLIX et secundo loco MDLII *Io. Camerarius Planti Comoedias magna cum cura emendatas* edidit. Ibi Camerarius quoque de *carminibus Comicis* p. 34—57 egit. Muretus quoque de *metris Terentianis*, sed brevissime egit. Creticum autem, de quo imprimis controversia erat, in versibus comicis an esse necne posset, quod Scaliger affirmabat, negabat Camerarius (v. de verss. Terent. p. 227), Muretus quidem in Terentio suo tuctur ad Andr. I, 1, 25 haec adjiciens: „In quarta sede pes ille, qui Creticus dicitur. Scio autem, super hoc pede, ecquid in ianbicum carmen reciperetur, an minus, varias eruditorum hominum et fuisse et esse sententias. Ego, antequam hac de re statuum,

quid in quaestione versetur, etiam atque etiam considerandum puto. Nam si hoc quaeritur, data quibusdam hominibus in Terentio et Plauto addendi, detrahendi, invertendi mutandique licentia, possintne omnes illorum poetarum iambici versus ita componi, ut nusquam in eis Creticus reperiatur: facilis et expedita res est; ipse hercules iambus, si hoc concedatur, ex eo ipso, cui nomen dedit, versuum genere moveri queat. Sin hoc agitur, nulla importuna et temeraria mutatione concessa, multine sint in utroque horum poetarum versus, quorum dimensio explicari sine Cretico non queat: ego vero innumerabiles posse proferri arbitror." Faërnus quoque in notis editionis suae plurima et utilissima ad cognitionem doctrinae metricae attulit. Imprimis *Chr. Wasius in Senario sive de legibus et licentia veterum poetarum, Oxonii e theatro Sheldoniano 1687. 4*, peculiari libello 248 paginarum, de versibus comicis exposuit. Postremum Harius in editione sua de metro comico multis egit.

Sciebant viri docti quidem, antiquissimum poësis genus ad rhythmum solum Romanos componere consuevisse (v. de vers. Ter. p. 216) et metrum a rhythmio distare, quod metrum certa qualitate ac numero syllabarum temporumque finitur, certisque pedibus consistit ac clauditur: rhythmus autem temporum, syllabarum pedumque congruentia in infinitum multiplicatur ac profluit (Diomedis Grammatici sunt in Heliae Putschii p. 469 — 470; cf. Servius ad Aen. I, 41. 384. 451): at tamen etiam Terentianus Maurus de pedibus (p. 2412 Putschii) dixerat:

*Latius tractant magistri rhythmi vel musici:
Nos viam metri studemus parte ab aliqua pandere.
Ergo quom reddenda rursus haec erit distinctio,
Quae pedum natura poscet, satis habeo attingere.*
Quare quum rhythmum tractationem ex operibus suis Grammatici exclusissent, omne suum studium intra metra continentes, de versibus Terentianis non aliter atque de

versibus Horatii, Virgilii, aliorum statuere solebant; sed eos conatus parum feliciter auctoribus suis procedere, Bentlejus primus aperuit.

Bentlejus docuit, Romanos versus suos, „non, ut pueros in scholis, ad singulorum pedum initia, sed ad rhythmum totius versus“ legere consuevisse (de metr. Ter. schediasma p. XIX), et ex solo rhythmio Terentium omnes versuum suorum leges unice petiisse; ne multa, Bentlejus docuit, de versibus Latinis idem, quod de versibus nostrae linguae, factum esse. Nostri quoque homines accentu versus suos prius modulabantur, quam syllabas vel brevitatem vel longitudinem dimetiri ex Vossio discerant. Bentlejus igitur praeclare meruit, quum accentibus rhythmum declararet, qui in versibus Terentianis sit, et eo nomine saepissime et a pluribus laudatus est.

Sed propter insitam a natura audaciam et inventi sui novitate elatus, Bentlejus in Terentio plura, quam licuit, mendi arguebat et audacius quam verius mutabat, ad Phormionis quidem prol. 25 ne infitiatus quidem, Terentium se, non solum librarios corrigere velle. Quare a viris doctis in: *Miscellanae observationes in auctores veteres et recentiores, ab eruditis Britannis anno MDCCXXXI edi coepta, Amstelredami, vol. III T. 3 p. 387 sqq. et vol. IV, T. 1 p. 111 sqq. etiam annis MDCCXXXIII et MDCCXXXIV, post anno MDCCXL in: Novae Misc. observ. crit. in Belgio collectae p. 28 sqq. graviter vituperatus est; Ernesti vero, Plauti Comoedii ex praefatione Gronovii Lipsiae MDCCCLX praefatus, in praefatione sua p. X - XI „serio optandum esse dicit, ne accidat Plauto, ut aliquis ejus Comoedias ex ingenio ad leges poeticas refingere conetur, quod Bentlejus in Terentio fecit, et in Plauto se facturum minatus est, ne rursus Plautum, vix majori ex parte receptum, paulatim perdamus. Quamquam, nisi vehementer fallimur, ita illam rationem vanitatis convicit Fr. Harius, rectius Latini poetae securitati et integritati consulens, quam He-*

braici ac divini consuluit, ut non nimis timendum sit Plauto a tali periculo.

Itaque qui post Bentlejum Terentii Comoedias edidit, ii omnes quidem Bentlejum de acute inventis laudaverant, sed ejus correctionibus plerumque non opus esse iidem censuerunt. Post Bentlejum autem hi viri docti Terentio edendo operam suam dicaverunt:

Eodem anno MDCCXXVI, quo Bentlejus, *Arnoldus Henr. Westerhovijs* quoque Terentium edidit cum commentariis Donati, Eugraphii et Calpurnii, ipsiusque commentario suo perpetuo. Additae sunt observationes Fr. Lindenbruch in Ter. et Don., etiam indices locupletissimi. Hagae Comitum. 4.

P. Terentii Comoediae, nunc primum Italicis versibus redditae, cum personarum figuris aeri accurate incisis ex Ms. Codice bibliothecae Vaticanae. Urbini sumptibus Hieronymi Mainardi. Anno MDCCXXXVI. I T. fol. Textus est Danielis Heinsii (v. spr.).

P. Terentii Carthaginensis Afri Comoediae sex, recte tandem captui juventutis accommodatae, oder: deutliche und nach dem Begriff der Jugend endlich recht eingerichtete Erklärung des P. Terentii, eines Comici, nebst einer Vorrede von Lesung der heydnischen Auctoren, sodann einem Vorbericht von des Terentii Leben und Schriften, desgleichen von den Comoedien und Tragoedien der alten Griechen und Roemer, Teutschen Summarien und darzu gehörigen vollkommenen Registern, nach Art des durch Emanuel Sincerum edirten Corn. Nep. etc. Augspurg 1735. I B. 8.

P. Terentii Afri Comoediae ex recensione Danielis Heinsii, collata ad antiquissimos Mss. Codices bibliothecae Vaticanae, cum variantibus lectionibus, larvis et personis depromptis ex eisdem codicibus et Italica versione. Recensuit notasque antiquam artem comicam et nonnulla antiquitatum Romanarum monumenta illustrantes addidit Carolus Cocquelines. Romae MDCCCLXVII. Impensis Nicolai Roisechii bibliopolae. II tomi. fol.

P. Terentii Carthaginiensis Afri Comoediae sex ex recensione Frid. Lindenbrogii cum ejusdem Mst. lectionibus atque Aelii Donati, Euphrasii et Calpurnii commentariis integris. His accesserunt Bentleji et Faëрни lectiones ac conjecturae omnes, sed in compendium reductae, item Westerhovii in scholiastas lectiones ac conjecturae, quibus et suas adpersit M. Jo. Car. Zeunius. Adjecto indice in Donatum et Terentium locupletissimo. Lipsiae, impensis G. Theoph. Georgii. MDCCLXXIV. II tomi. 8.

Editio Bipontina c. select. varietate lect. et perpet. annot. Acced. ind. lat. c. interpretat. 2 tom. 8. 1779.

P. Terentii Afri Comoediae sex. Adnotationem perpetuam adjecerunt M. Benj. Frid. Schmieder, Gymn. Halens. Luth. quondam Rector et Fridericus Schmieder. Editio altera auctior. Halis Saxonum, impensis Hemmerde et Schwetschke. MDCCCXIX. I tom. 8.

P. Terentii Afri Comoediae sex. Textum ad fidem codicis Halensis antiquissimi, criticis nondum cogniti, edidit, variam editionum lectionem annotavit, scholia a vulgatis diversa ex eodem codice descripsit et Cel. Ruhnkenii dictata in Terentium necdum typis impressa adjecit D. Paulus Jacobus Bruns, philosophiae professor P. O. in Academia Halensi. Halae in libraria Rengeriana. MDCCCXI. 2 tomi. 8.

Davidis Ruhnkenii in Terentii Comoedias dictata, Bruniano exemplo emendatius multisque partibus integrus ex apographo Hamburgensi edita. Cura Ludovici Schopeni, Ph. D. Gymn. Reg. Bonn. Collegae. Bonnae impensis Ed. Weberi, Lugduni Batavorum apud S. et I. Luchtmans. MDCCCXXV. 1 tom. 8.

P. Terentii Afri Comoediae ad codices mss. et optimas editiones recognovit, varietate lectionis, commentario perpetuo et indice verborum instruxit Frid. Christ. Gottl. Perlet. Accedunt trium codicum Guelferbytanorum nunc primum collatorum excerptae. Lipsiae, sumptibus librariae Hahnianae. MDCCCXXI. 8. XLII et 740.

Inter nostros homines Reizius quidem et ejus disciplinam qui sectabantur Bentlejum et opiniones Bentleji plurimi faciebant.

Fridericus Volgangus Reizius, Burmannum de Bentleji doctrina metrorum Terentianorum judicare non potuisse. Lipsiae MDCCCLXXXVII. 4.

Godofredi Hermanni elementa doctrinae metricae. Lipsiae, ap. Gerh. Fleischerum jun. MDCCCXVI. 8. pp. 784.

Idem tamen Reizius in eodem scripto suo Bentlejum vituperavit, quod versus iambicos dipodiis trochaicis, non iambicis dimensus sit; qua ratione non possit non omnis rhythmus versuum iambicorum perire et in trochaicum rhythmum transformari. Hermannus quamvis in elem. d. metr. p. 66 magnam in re metrica a Bentlejo conversionem factam esse dixerit et in praefatione ad elem. d. m. p. XII judicaverit: „primus novam inire viam ausus est R. Bentlejus, vir divini ingenii, nec servire cuiquam disciplinae, sed, quoquo se converteret, imperare sciens. Is rem difficillimam, comicorum Latinorum metra aggressus, quum facile, qua erat solertia, illud, in quo summa rei verteretur, deprehendisset, breviter, sed perspicue exposuit de ea ratione in schediasmate, quod scripsit de metris Terentianis: sentiensque, altius repetendas esse hujus rei causas, quum eas explicare non posset, quod non est mirum in illa, quae tum erat, conditione philosophiae, arcanam rationem musices objectare satis habuit;“ Hermannus, inquam, Bentlejo etiam sic laudato, Bentlejum tamen saepe *inventis suis etiam cum damno Terentii usum esse dicit* (elem. d. m. p. 66); et de pluribus se cum Bentlejo non consentire peculiari libello probavit:

Godofredi Hermanni dissertatio de Richardo Bentlejo ejusque editione Terentii. Lipsiae MDCCCXIX p. I—XXIV. 4to in: Bentleji et doctorum virorum epistolae partim mutae. Repetiit et auxit Fried. Traug. Friedemann. Lipsiae MDCCCXXV. nuper iterata.

Unus Bothius audacia, si fieri possit, etiam Bentlejum superavit.

-*Publi Terenti Afri Comoediae. In usum elegantiorum hominum edidit Frid. Henr. Bothe, Magdeburgensis. Accedit icon Comici in aes incisa. Berolini, sunt Ioannis Frid. Ungerii. 1806. 8. pp. 640.*

Quae quum ita esse cognovissem, hanc editionem meam sic institui.

In principio cuiusque fabulae C. Sulpitii Apollinaris periocham posui. Eae περιόχαι sive argumenti narrationes diu ipsius Terentii esse putabantur, donec Petrus Bembus Cardinalis (de Terentii fabulis p. 817) Apollinari eas vindicavit; testimonio ad eam rem codicis Bemhini usus, in quo Apollinaris nomen adscriptum est. Erat Apollinaris autem Grammaticus doctissimus, a Carthagine oriundus, qui post Christum natum saeculo secundo, T. Aurelio et M. Aurelio Antoninis imperatoribus, vixit. Helvium Pertinacem, qui anno p. Chr. n. CXCIII imperator Romanus factus est, arte Grammatica instituerat, de scientia sua ab A. Gellio saepe laudatus. Noct. Att. II, 16, IV, 17. (Cf. Bayle s. v. *Apollinaris*.)

Textum hujus editionis ad similitudinem Bentlejani maxime conformavi. Bentlejus ubicumque codicum vestigiis institerat, ejus auctoritatem plerumque sequutus sum, idque ejus acumini et scientiae rei metricae tribuendum esse putavi. Verum ubi conjiciens scripta mutaverat, majorem aliquam cautionem adhibendam esse existimavi et putavi, non raro eum vel de sententiae vel de linguae natura statuisse, quod secus sit. Hujus rei in notis accurate ratio reddita est. Raro commisi, ut facite ejus ab opinionibus discederem. Saepius Scenarum, quas Grammaticos invenisse Muretus putat (Schol. in Ter. p. 661), et Actuum, qui in Bembino libro ne distinguuntur quidem descriptionem aliter institui, duce potissimum adhibito:

Godofr. Aug. Bened. Wolff, de Actibus et Scenis

*apud Plautum et Terentium dissertatio prima. Gubenaë
M D C C C X I I I .*

— — — — — *dissertatio secunda. Gubenaë.
M D C C C X I V .*

Ut nihilo minus facile loci Terentiani reperiri possint, post singulas fabulas *dissimilitudinem descriptionis Scenarum et Actuum* plerumque addidi, quae inter Bentleji et hanc editionem est.

In versibus et Terentianis constituendis duo praecepta potissimum sequutus sum, Wasii alterum, alterum Hermanni. Wase de hiatu, Sen. p. 39: „In funambulis placent in arcto gressus numerosi; maxima quippe delectatio percipitur ex periculis. Ita fit; molliter et arcte conniventibus versuum juncturis indormiscit auditor securus; lapsantibus subinde numerosi et casum minitantibus expergiscitur et animum attendit. Comici vero metri male laxae compages artis et commentationis suspicionem procul movent; rusticisque et de plebe infima personis veram barbariæ addunt.“ Hermannus elem. d. m. p. 48: „Atque si ulla ex re intelligi potest, quod aegre credunt philologi, poëtas, ut nunc quoque fit, non tam disciplinam quamdam, cujus leges migrare non liceret, quam sensum suum atque aurium approbationem sequutos esse, profecto id ex hiatu certissime colligitur. Nostrum est quidem, quum artem quamdam doctrinamque harum rerum condimus, ubique regulas et leges circumspicere: sed qui obliviscuntur, totum hoc genus in eo versari, quod placeat ipsumque se auribus commendet, non animadvertunt, dum morosas regulas excogitant, plus se scire velle, quam ipsi poëtae sciebant, risuri profecto, si viderent, quam obscura eos et inutili diligentia usos putamus, dum nihil nisi sensum suum sequebantur; aliquando etiam, quod non satis placeret, sibi indulgentes.“ Quare e duabus lectionibus librorum eam semper praetuli, quae cum praeceptis artis metricae consentiret; verum si quando Bentlejus praecepta sua non e versibus,

sed versus ex praeceptis constitueret, detrectavi ejus auctoritatem, et libros potiores habui. Qua in re gaudeo, quod Lindemannus quoque mecum sentiat, qui, ad Militem Gloriosum Plauti praefatus, sibi, quo diutius, inquit, tractaret Plauti fabulas, eo liberiores visas esse leges prosodiae Plautinae, eoque diligentius et firmitus codicibus insistendum esse se judicare coepisse. Etiam fragmentum metricum semel admisi: Hec. II, 1, 4.

Voces scripsi ea ratione, qua Faërnus eas et ipse scripsit et in antiquissimis codicibus Terentii scriptas esse docuit. Unum novavi, quod *pollicitus 'st* scripsi pro eo, quod in codice Bembino est *pollicitu 'st*; *veritus's* pro *veritu's*, ad perspicuitatem augendam.

De P. Terentii Afri vita et comoediis quum agerem, libris imprimis his usus sum.

Diderot, de la Poésie Dramatique à Monsieur Grimm, in: Oeuvres philosophiques de Mr. D. à Amsterdam, chez Marc-Michel Rey. MDCCLXXII. Tome troisième. Convertit Lessing: Das Theater des Herrn Diderot. Aus dem Französischen übersezt von Gotthold Ephraim Lessing. Zweyter Theil. Zweyte Ausgabe Berlin 1781. 8.

Hamburgische Dramaturgie von Gotthold Ephraim Lessing. 1769. 2 B. 8.

Abhandlung von dem Leben und den Werken des M. Accius Plautus; in: Gotth. Ephr. Lessing's sämtlichen Schriften. Berlin 1826. Zehnter B. 12.

Ueber dramatische Kunst und Litteratur. Vorlesungen von August Wilhelm von Schlegel. Zweyte Ausgabe. Heidelberg 1817. 3 Theile. 8.

Friedrich Schlegel's sämtliche Werke. Wien 1822 — 1825. Zehn Bände. Imprimis. T. I, IV et V.

Caspar Sagittarius Luneburgensis scripsit quoque librum nostrae scriptiōni titulo quidem non ita dissimilem, sed argumento: Commentatio de vita, scriptis, editionibus, interpretibus, lectione atque imitatione Plauti,

Terentii. Co
MDCCLXXII

Ad ver
bres, quos sup

Question
in la revellus
istoriae MDC

In notis
et, meliusse
qua n penur
Aliquid inter
et inter cas

Quas cogita
parum me

prudenter
sim; dilige

vitibus ju
negligentia

fui in huj
liquis; et

imitari nol
rei scenica

sus expos
sim, ubi ve

set, vel vir
habui. Ca

qui. Omni
hoc mihi s

supersedere

strum et ro

tes legendu
sine de fabu

data existant
classicarum,
in Horatium
Bezel. Schir

Terentii, Ciceronis. Altenburgi excudebat Rürger. MDCLXXII. 8. pp. 163.

Ad versus Terentianos explicandos praeter eos libros, quos supra laudavi, hunc adhibui:

Questionum Plautinarum liber primus, sive de hiatu in versibus Plautinis. Scripsit Carolus Lingius. Vra-tislaviae MDCCCXIX. 8. pp. 79.

In notis denique, Perletus dicit, „si quid scire opus sit, maluisse se ejus rei explicatae abundantiam adesse, quam penuriam.“ Ea de re aliam opinionem concepi. Aliquid interesse putavi inter eas res, quae cogitatione, et inter eas, quae doctrina et scientia explicandae sint. Quas cogitatione assequi possimus, eas res si explicassem, parum me ab lectoribus gratiam initurum esse putavi; prudentioribus lectoribus ea re veritus sum, ne molestus sim; diligentibus juvenibus ne importunus, si rerum suis viribus invenendarum fructum praeriperem; pigritiam negligentium ne adjuvare quidem volui. Quare parcus fui in hujusmodi rébus interpretandis, diligentior in reliquis; et Schmiederi et Perleti etiam hoc exemplum imitari nolui, quo in ipsos versus Terentianos de actione rei scenicae monita intruserant. Semel de hac re copiosius exposui in argumenti narratione in *Andriam*; et passim, ubi vel major aliqua difficultas ex hac re oriri posset, vel virorum doctorum de ea re praecepta afferenda habui. Caetera sagacitati legentium investiganda reliqui. Omnino in opera mea interpretationis additae non hoc mihi spectandum esse putavi, ut cogitatione lectores supersedere possent, sed ut ad majorem aliquam industriam et rerum adventiciarum quoque cogitationem mentes legentium excitarem. Nec desunt libri, si qui copiosius de fabulis Terentii expositum velint; Ruhnkenii dictata exstant, supra laudata; exstat: *Clavis poëtarum classicorum, pars prior, sive index philologico-criticus in Horatium, Terentium et Phaedrum, auctore Gottl. Bened. Schirach. Halae MDCCCLXVIII. 8. pp. 394.*

Iam ad Vossii Commentarios Virgilianos revertar.
Interea valete, quicumque haec legeritis, et mihi
favete.

Scripti in Lyceo Saalfeldano d. XXIV m. Septembris
a. MDCCCXXVII.

Reinhardt.

[Faint, mirrored text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

TE

C SULP

Sororem fa

Genere A

Gravidique

Fore hinc:

Gnatim Ch

Simulat fu

Quid habe

Davi sias

Sed ex Gl

Chremis,

Mox filiam

Hanc Plam

TRISTIS.